

Ben Schomakers

Het moment

*Over Heraclitus
en aanwezigheid*

Boom

Er verschijnt een filosoof (vooraf)

'Heraclitus?'

'Heraclitus, ja. Heraclitus uit Efeze.'

'Waarom?'

'Waarom niet?'

'Omdat hij een arrogante, depressieve, misantropische allesweter was. Niemand was goed genoeg voor hem. En zelf mompelde hij onbegrijpelijke woorden. Of iets wat we al wisten: de wereld is een rivier. En alles is oorlog.'

'Dan omdat hij dat allemaal niet is. Om te beginnen. En omdat hij echt is. En omdat hij, omdat hij echt is, iets te zeggen heeft dat we wel al wisten, maar dat we vergeten lijken te zijn. En dat ertoe doet. Toen en nu. Omdat het gaat over wie we zijn.'

Beeld en leven

Heraclitus is beland in de pronkzaal van het museum van ongelukkige filosofen, met op hem gerichte spotjes die de groeven van zijn miskenning zichtbaar maken. In dit essay wil ik de deur van die zaal dichtdoen, het licht

uitdraaien, het gebouw verlaten, en dan om de hoek nadenken wie Heraclitus echt geweest zou kunnen zijn. Misschien.

Ik zal met krijt een tekening proberen te maken op een stenen wand, af en toe veeg ik iets weg of voeg ik iets toe, ik zet de contouren preciezer aan, en neem afstand om het resultaat te overzien. 's Nachts vervaagt de tekening door de dauw die erop slaat, maar het idee blijft zichtbaar, erfahrbaar. Ik wil geen definitief portret van Heraclitus maken, maar hem tot leven wekken.

Dat lukt niet aan de hand van de anekdotes die er over hem de ronde zijn gaan doen, meestal in veel latere tijden. Soms plagen die Heraclitus, vermoedelijk omdat hij erom vraagt geplaagd te worden. Vaker is er de onbewuste behoefte in voelbaar om in tijden waarin filosofie het te verduren had als wereldvreemd en levensvijandig, een lichtere gedaante van filosofie te redden door een ernstigere gedaante belachelijk te maken en als een aanslag op menselijk geluk en welzijn voor te stellen.

Uiteindelijk kreeg de norse misantroop ook sympathie. Maar dat was misschien pas bij de intrede van de melancholie in de vroege moderniteit, toen Heraclitus als 'de huilende filosoof' zij aan zij met Democritus verscheen op symbolische schilderijen, van Rubens, Bramante, Rafaël, Jordaens en nog zovelen.

Er is weinig dat we met zekerheid over Heraclitus weten.

Ja, hij komt uit Efeze, een Grieks-Ionische stad aan de monding van de Caÿster, die nu de Küçük Menderes heet. Hij kon daar uitkijken over de zee, kende zijn weg

in de heuvels en hield er stil bij de grote tempel voor Artemis, een van de zeven wonderen van de wereld. Dat was ook een tempel voor de tweelingzus van Apollo, de genezende god, die met boog en lier de wereld ordende en mooi maakte.

Heraclitus woonde in Efeze in de tweede helft van de zesde eeuw voor Christus, misschien leefde hij tot in de vijfde eeuw.

Nauwkeuriger weten, dichterbij komen, kunnen we niet. We kennen zijn ouders niet, zijn functie in de stad niet, zijn standing niet, zijn milieu en zijn vrienden niet, zijn opleiding niet, zijn reputatie niet, zijn daden niet.

Doet dat ertoe? Is het werk van een filosoof niet voldoende? Hij is geboren en gestorven, hij is er geweest. En hij heeft geschreven.

We hebben zijn woorden, en dat is voldoende.

Maar is dat zo? Zijn die woorden voldoende? Om hem recht te doen?

Woorden

Er zijn woorden van Heraclitus bewaard, dat wel. Maar er bestaat geen boek meer van hem, misschien zelfs geen tekst die hij zelf geschreven heeft.

De woorden vinden we bij auteurs die – voor het grootste deel – vele eeuwen later leefden, en die Heraclitus citeren of parafraseren, soms om hem te eren, vaker om hem te ridiculiseren of aan hun eigen ideeën een stamboom in de diepe oudheid te geven. Een enkele

keer ook om hem te vereenzelvigen met een doelwit van ergernis, om via de absurditeit van Heraclitus dat doelwit onschadelijk te maken. Niemand, zelfs niet een van de meer afstandelijke bloemlezers van oude filosofische teksten, heeft Heraclitus zonder bedoeling geciteerd. Iedereen koos wat hij nodig had en liet weg wat hem niet interesseerde of wat zijn plan tegensprak.

Maar waaruit hebben ze die woorden van Heraclitus gekozen? Heeft Heraclitus wel ooit een boek voorgelegd?

Hm, filosofen zijn toch schrijvers, stille denkers in een hoekje, dus waarom zouden we daaraan twijfelen?

Ja, nu zijn filosofen schrijvers. Maar dat was niet het geval in de zesde eeuw voor Christus, toen culturele communicatie mondeling plaatsvond. Niemand las poëzie, die werd ook niet daarvoor geschreven, maar in het openbaar gezongen, meestal met muziek en dans en koor. Niemand las filosofie, want filosofen traden op voor een publiek, dat ze kenden, omdat het – ook – uit stadgenoten bestond.

Heraclitus' filosofische tijdgenoot Parmenides maakte een gedicht en droeg dat voor bij de massieve poort in Elea die hij in dat gedicht mythisch verbeeld had en waar zijn stadgenoten samengekomen waren om naar hem te luisteren. Heraclitus vraagt in zijn teksten om aandacht, maar die vraag heeft niet de vorm van de opdracht hem te 'lezen' of te 'begrijpen'. Hij wil 'gehoord' worden.

De teksten die we nu van Heraclitus kunnen lezen en die door ons geplukt zijn uit de citerende context van niet belangeloze auteurs, zijn geen fragmenten van een boek dat Heraclitus ooit geschreven heeft en dat jammer

Het moment

1. *Openheid*

In de ogen van Aristoteles was het een gebrek. Theophrastus vatte het op als een symptoom van een melancholisch karakter. Ook dat is niet goed. Ze zullen er samen over gesmoesd hebben. Over die rare Heraclitus, die maar niet zegt wat hij bedoelt. Ze werden niet op hun filosofische wenken bediend.

Wees nu duidelijker!

Ze werden ongeduldig. En het was de fout van de ander. Die ze op dit punt niet serieus namen.

Ze hadden natuurlijk gelijk. Er is geen tekst van Heraclitus die duidelijk is. Die voor ons definitief duidelijk is.

Maar is dat misschien de bedoeling? En is dat misschien een betekenisvolle strategie en niet een gebrek, behalve in de ogen van ongeduldigen, die alles willen weten, zelfs dat waarvan niet zeker is dat het te weten is?

Er is geen tekst van Heraclitus waarbij je niet opveert en voelt dat er iets van groot belang wordt aangeraakt. Dat er iets te vinden is dat je aandachtig wilt bekijken. Het is er, het glinstert daar. Misschien gebeurt dat doordat je niet goed kunt zien wat het is en je dichterbij moet proberen te komen.

Maar hoe kom je dichterbij? Hoe vind je het juiste perspectief?

Alledaagse woorden krijgen van Heraclitus een pregnante betekenis. Dat is voelbaar. Maar toelichting daarop geeft hij niet. Bij de openbare voordracht heeft hij glimlachend en verinnerlijkend gekeken.

Raad maar. Je kunt het weten.

Wat is bijvoorbeeld 'het woord' waarnaar iedereen zou moeten luisteren maar dat mensen doof of slaperig voorbij laten gaan?

En de *phusis* vindt het fijn om zich te verbergen. Maar wat is die *phusis* dan? Het moet wel om iets belangrijks gaan, anders zou Heraclitus er niet op deze manier over spreken. Dan is er dus iets belangrijks dat zich verbergt. Die bewering kun je uitleggen in de zin dat *phusis* hier iets metafysisch is (want is het metafysische niet verborgen?). In het Grieks is die suggestie amper minder sterk dan in een moderne taal. Wat is 'natuur'? Heraclitus laat dat open.

Raadselachtig is Heraclitus niet alleen doordat hij stilzwijgend aan woorden een geheimzinnige lading toekent, maar ook doordat hij zijn zinnen beëindigt terwijl je je nog aan het afvragen bent hoe ze verder zullen gaan, wat dit allemaal betekent en of hij nog een aanwijzing gaat geven.

Ik heb geprobeerd mezelf te vinden. En, is dat gelukt? Of was het een vergeefse poging? (36 (B101))

Honden blaffen ook tegen iemand die zij niet herkennen. (9 (B97)) Dat is waar, maar waarom zeg je dat? Jij bent de denker. Wat bedoel je? Eigenlijk?

Ons onbegrip van *kennis van het evidente* is te vergelijken met de verbijstering van de blinde Homerus, die

erdoor geslagen werd toen een paar jongens hun luizen aan het doodmaken waren en tegen hem zeiden dat ze achterlieten wat ze zagen en meenamen wat ze niet gezien hadden (22 (B56)). Mooi. Ik snap dat van die luizen. Maar zegt dat echt ook iets over kennis van het evidente? En wat dan? *Help dan, of moet ik het allemaal zelf doen?*

En in het algemeen is er geen zin van Heraclitus die niet een metafoor bevat. Er zijn zelfs maar weinig zinnen die niet een metafoor *zijn*. Metaforen staan voor iets waarover het wel gaat, maar dat niet uitgesproken wordt. Als een zin een metafoor is, laat die dus geen ruimte voor een referentie.

Waarvoor staan de blaffende honden?

Is het 'vuur' waarvan Heraclitus beweert dat het alles onderscheidt en alles in bezit neemt (84 (B66)), en ook dat het inwisselbaar is tegen alles (en alles tegen vuur) (87 (B90)), werkelijk vuur zoals de scheikunde dat bestudeert, of is het een metafoor, misschien voor een kracht die alles laat zijn maar het ook weer uitwist en weer laat zijn, of voor een energie die in alles heerst? Of misschien voor het leven zelf?

Bijvoorbeeld.

Het is symptomatisch. Heraclitus komt in de buurt van iets belangrijks, wat dat precies is, dat weten we nog niet helemaal, maar Heraclitus zal het ons zeggen. Zo voelt het. Misschien heeft hij het al gezegd, maar moeten we zijn woorden nog iets beter tot ons laten doordringen om het te begrijpen. Dat doen we, die woorden tot ons laten doordringen.

Dan nog lijkt Heraclitus zijn verhaal niet te sluiten,